

Научная статья
УДК 821.512.31
DOI 10.18101/3033-1310-2025-3-67-71

Даши-Нима Доржиев — бэлигтэй эрдэмтэн, багша

© Дашиева Соелма Анандуевна

хурган хүмүүжүүлгын ухаанай дэд-эрдэмтэн, доцент,
Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ Буриадай гүрэнэй ехэ хургуули
Росси, 670000, Улаан-Үдэ хото, Смолиной үйлсэ, 24
sojela74@mail.ru

Аннотаци. *Зорилго.* Буриад монгол хэлэ бэшэгтэ горитой хубитаяа оруулхан мэдээжэ хэлэ бэшэгэй эрдэмтэн, профессор Даши-Нима Доржиевич Доржиев эрдэм-шэнжэлхы болон багша ажалайнь габьяа, тиин ниитын ажабуулга тухайнь тодорхойлогдоно. *Гол хуби.* Буриад хэлэ бэшэг шэнжэлгэдэ Д.-Н. Д. Доржиевай бэшэһэн бүтээлнүүдые шэнжэлэн үзэхэ, буриад хэлэнэй синтаксис, морфетикын талаар гол шухала шэнжэлхэн шүүмжэлхы хараа бодолнуудыень элирүүлхэ, талаан бэлигтэй эрдэмтэн, багша ябаһан баян дүй дүршэлыень онсолон, хэһэн ажалыень согсоборилхо. *Дунгууд.* Эрдэмтын наһанайнь зам, бэшэһэн ажалайнь габьяа, ургажа ябаһан залуу халаан эрдэмтэдтэ жэ-шээ боложо, буриад хэлэнэй хүгжэлтэдэ аргагүй ехэ нүлөөтэй байһаниинь гэршэлэгдэнэ. Мүн тиихэдэ, залуу уран зохёолшод, сэтгүүлшэдэй бэлиг талааниинь дэмжэн хүгжөөһэн габьяань сэгнэшэгүй.

Шухала үгэнүүд: буриад хэлэн, Д.-Н. Д. Доржиев, хэлэ бэшэгэй эрдэмтэн, буриад хэлэнэй морфологи, хуушан монгол хэлэн.

Для цитирования

Дашиева С. А. Даши-Нима Доржиев — бэлигтэй эрдэмтэн, багша // Буриад хэлэн болон уран зохёол хургуулида. 2025. Дугаар 3. Н. 67–71.

Оролто хуби. Даши-Нима Доржиевич Доржиев — элитэ хэлэ бэшэгэй эрдэмтэн, хэлэ бэшэгэй доктор, профессор, академик П. Р. Атутовай нэрэмжэтэ шангай лауреат, Россиин Федерациин дээдэ мэргэжэлэй хуралсалай хүндэтэ хүдэлмэрилэгшэ, Буриад Республикын эрдэмэй габьяата ажал ябуулагша.

Даши-Нима Доржиевич Доржиев Агын тойрогой Хилгэндэ хууринда 1928 оной март нарада түрэхэн намтартай. Түрэхэхөө ухамай хүбэлгэн, хураха абьяас ехэтэй хүбүүн найма наһатайдаа Ага-Хангилай эхин, 1940 ондо Агын дунда хургуулинуудта хураба. 1946 ондо Б. Ринчиногой нэрэмжэтэ Агын багшанарай училищи дүүргэһэнэйнгээ хүүлээр хоёр жэлэй туршада Урда-Ага болон Аргали нютагуудай эхин хургуулинуудта багшалаа хэн. 1948 ондо Даши-Нима Доржиев Буриадай гүрэнэй Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ багшанарай институтдай түүхын-хэлэ бэшэгэй факультедэй буриад хэлэ бэшэгэй ба литературыын таһагта хурахаая ороод, 1953 ондо амжалтатайгаар дүүргэһэн байгаа. Хуралсалайнгаа жэлнүүдтэ тэрэ эрхим оюутадай тоодо ородог хэн. Ябаһан замдаа тэрэ тогтонгүй, яларан байгаа эрдэмэй орьёлдо ажалай эршэ соогуур эршэтэй зоригтойгоор дабшаба.

Гол хуби. Дээдэ һургуулиа дүүргэмсээрээ, тэрэ СССР-эй Эрдэмэй академиин Дурна зүгыг шэнжэлгын Москвадахи институтдай дэргэдэхи аспирантурада һурахаяа оробо. Мэдээжэ эрдэмтэн, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор, профессор Гарма Данцарунович Санжеев тэрэнэй эрдэмтэ хүтэлбэрилэгшэнь болоо һэн. 1952 ондо аспирантураа дүүргээд, 1955 ондо «Буряад хуушан хэлэ бэшэг тухай» гэхэн диссертаци амжалтатай хамгаалаа. Тэрэ үеын буряадууд өөһэдэн уран зохёолой хэлэ, бэшэггүй байһан гээшэ гэжэ хэлсэдэг ёһо гуримые эрид буруушаажа, хуушан монгол бэшэгыг нягта наринаар шэнжэлһэнэй ашаар тэдэ өөһэдэн зохёолой хэлэтэй, бэшэгтэй байгаа гэжэ автор гэршэлэн харуулаа бэлэй.

Тэрэл жэлдээ Даши-Нима Доржиевич түрэл институтда бусажа, буряад хэлэнэй ба литературын багшаар хүдэлхэдөө, монгол хэлэ шэнжэлгын, буряад хэлэнэй түүхын асуудалнуудаар лекцинуудые уншадаг байгаа. Ажалайнгаа түрүүшын үедэ, 1960-аад онуудаар хуушан, буряад албанай хэрэг эрхилэлгэ тухай, урданай саарһануудай бэшэгэй онсо шэнжэнүүд тухай хуушан буряад хэлэнэй талаар шэнжэлгэ хэхын хажуугаар мүнөөнэй буряад хэлэнэй хүгжэлтэдэ хабаатай причастна болон деепричастна обородууд, тусгаарлалгын асуудалнууд, модальна үгэнүүд тухай хэдэн хүдэлмэринүүдые гаргаа.

Д.-Н. Д. Доржиев 1965 онһоо 1972 он болотор буряад хэлэ бэшэгэй кафедрые даагшаар хүдэлбэ. Удаань 1972 онһоо 1989 он хүрэтэр Даши-Нима Доржиевич Агын багшанарай училищида буряад хэлэ, литература зааһан байгаа. Тиин 1989 ондо Буряадай багшанарай институтдай буряад хэлэнэй кафедрдаа бусажа ерээ һэн.

Кафедрада хүдэлхэ үедөө буряад багшын дунда һургуулинуудта болон юрэнхы болбосоролой дунда һургуулинуудта түрэлхи хэлэ үзэхэ һударнуудые, тэдэниие зааха туһалбарин номуудые болон үзүүлбэрийн хэрэгсэлнүүдые зохёохо амаргүй ехэ ажал хэһэн юм. Тэдэ номуудые нэрлэбэл, «Буряад хэлэн. Синтаксис. Багшын дунда һургуулида үзэхэ ном» [2], «Буряад хэлэн. Багшын дунда һургуулида үзэхэ ном» [11], «Буряад хэлэн. Синтаксис. Дунда һургуулин VIII–IX классуудта үзэхэ ном» 1974–1993 онуудта арбаад дахин хубилган заажа хэблэгдээ [4], «Буряад хэлэн. 7–8 классуудта үзэхэ ном» [3], «7-дохи класста хэрэглэхэ дидактическа материал» [6], «8-дахи класста хэрэглэхэ дидактическа материал» [7] болон бусад.

Мэдээжэ уран зохёолшо, Буряадай гүрэнэй шангай лауреат Б. Н. Жанчипов Даша-Нима Доржиевич багша тухайгаа иигэжэ бэшэһэн: «Аргагүй мэдэсэтэй хүн ааб даа. Алайрһаа эхилээд Агын дайда хүрэтэр сугларһан оюутадые — ерээдүйн багшанарые һурган хүмүүжүүлжэ гаргаһан буянтай багшамнай гээшэл даа. Һайн сэдхэлтэй, эсэгэ янзаар оюутад тухайгаа һанаагаа зободог хуушанай хатуужалтай хүн. Дээдэ һургуулида өөрөө һурахадаа, сталинска стипенди абадаг байһан, хахадыень эжыдээ эльгээхэ, нүгөө хахадаарнь эдеэлхэ, хубсаһа, номоо абаха — аргагүй нягта бэрхэ байһан ааб даа, бүри залууһаа» [1]. «Буряад таһагайнгаа «Эрдэм» стенгазетэ гаргадаг бидэндэ Д.-Н. Доржиев уран зохёолшодтой уулзалгануудые эмхидхэдэг һэн. Тэдэ уулзалганууд һанаанда хадуугдама, ерээдүйн замдамнай юрөөл мэтээр соностонһон һайн һанал хүсэлэй үгэнүүдтэй, дэмбэрэлтэ удхатай һэн. Гуурһаа туршадаг бидэндэ, «Залуу һанан» гэхэн литературна нэгэдэлэй гэшүүдтэ, ямар нэгэн ондоо түрэлэй зондо мэтэ, бусадһаа илган һагад хандадаг байгаа. Һүниие һүнилэн манай шүлэг,

рассказуудыг машинка дээр хэн тоншохо бэлэй? Ондoo сүлөө саг багшадaмнай үгыл байгаа ёһотой. Кафедра дааха, эрдэмтэ хүдэлмэриэ эрхилхэ, лекци уншаха гэхэхэ эхилээд ажалынь захагүй, задалшагүй ехэ һэн бээ», — гэжэ бэлигтэй сэдхүүлшэн, мэдээжэ уран зохёолшо Г. Базаржапова-Дашеева дурсана [1].

Эрдэм, ажалай эршэ соогуур эрмэлзэжэ, 1994 ондо Д.-Н. Д. Доржиев Россиин эрдэмэй академийн Сибириин таһагай Буярадай Ниитын эрдэмэй институтта докторой диссертаци хамгаалаа бэлэй. Тэрээндэ хэлэ бэшгэй эрдэмэй докторой, профессорэй нэрэ зэргэ олгогдоһон байгаа. Үргэн ехэ шэнжэлгэнүүдэй дүнгүүдээр «Хуушан буряад хэлэн» [5] гэхэн гүнзэгы удхатай хүдэлмэринь хэблэгдэн гараба. Дурсагдаһан номой теоретическэ удха, эрдэм ухаанай шэнэ зүйл юун бэ гэбэл, буряад хэлэнэй онсо илгаа маягтай байһан тухай, Октябриин хубисхалай холо урда тээ хуушан буряад хэлэндэ уран зохёолой ёһо гуримай хэм хэмжээнэй бии байһан тухай тобшолол профессор Д.-Н. Д. Доржиев монгол хэлэ бэшгэ шэнжэлэгдэ түрүүлэн хэһэн юм. Тусхай оппонентнүүд эрдэмэй докторнууд А. Г. Митрошкина (Эрхүү), Г. Ц. Пюрбеев (Москва), Л. Д. Шагдаров (Улаан-Үдэ), мүн эрдэмэй эмхи зургаануудай болон хуралсалай газарнуудай, тэрэ тоодо Новосибирскын гүрэнэй университетэй элитэ мэдээжэ мэргэжэлтэд Даши-Нима Доржиевич Доржиевай диссертацида үндэр сэгнэлтэ үгөө һэн.

Шэнжэлгынгээ дүнгөөр Даши-Нима Доржиевич хоёр монографическа хүдэлмэри бэшэжэ дүүргээд, тэрэнэ «Бэлиг» хэблэлээр толилуулһан байна. Эдэнэ «Мүнөөнэй буряад хэлэн» Морфетикэ» [9]; «Мүнөөнэй буряад хэлэн. Синтаксис» [8]. Эдэ һударнуудын дээдэ, тусхай дунда хургуулийн оюутадай үзэхэ, буряад хэлэ заадаг хургагшанарай болон багшанарай, хэлэ бэшгэй эрдэмтэдэй хэрэглэхэ ном гэхэн зорюулгатай. Эрдэмтэ шэнжэлэгшэ тус монографинуудыг бэшэхын түлөө дэлхэйн болон илангаяа Россиин мэдээжэ монголшо эрдэмтэдэй хүдэлмэринүүдыг гүнзэгыгөөр нарибшалан шудалжа үзэһэн байна: А. А. Бобровников, А. Д. Руднев, Б. Б. Барадин, Г. Д. Санжеев, Т. А. Бертагаев, Ц. Б. Цыдендамбаев, В. И. Рассадин, И. Д. Бураев, Д. Д. Амоголонов, Д. А. Алексеев, Ц. Ц. Цыдыпов, У.-Ж. Ш. Дондуков, Л. Д. Шагдаров, Э. Р. Раднаев болон бусадай.

Эрдэмтэ шэнжэлэгшэ буряад хэлэнэй морфологи болон синтаксисай хүгжэлтын асуудалнуудаар олон шэнэ һанамжануудыг гаргаһан байна. Морфологи гээшэ гол түлэб үгэнүүдэй хэлэлгын хубинуудаар илгарал тухай үзэдэг һаань, морфетикэ гээшэ бүхы буряад үгэнүүдэй шэнэ үгэнүүдыг хубилган гаргаха болон хубилган хоорондонь харилсуулха тухай үзэдэг юм. Харин синтаксис хадаа хоорондоо харилсан зохилдоһон үгэнүүдыг хабсаруулан, мэдүүлэлнүүд болгожо, хэлэлгэ байгуулха тухай хургаал болоно.

Профессор Д.-Н. Д. Доржиевай эрдэмэй-багшын мэргэжэлтэдыг хурган бэлдэхэ, аспирантнууд болон эрдэмтын нэрэ зэргэ хамгаалагшадыг хургаха хэрэгүүдтэ ехэ хубитаяа оруулдаг, кандидат ба докторой диссертацинуудыг хамгаалгада оппонент болодог байгаа. Тэрэнэй эрдэм шэнжэлгын талаар туһаламжа абажа, хэлэ бэшгэй болон бусад мэргэжэлэй эрдэмтэ докторнууд кандидатууд олон гараһан байна: докторнууд Ш.-Н. Р. Цыденжапов, Б. Д. Баяртуев, Д. Д. Санжина, М. Д. Зомонов болон бусад; хэлэ бэшгэй болон педагогикын эрдэмэй кандидатууд В. Ж. Хамаганов, Д. Д. Башинов, С. Д. Бабуев, Д. Ц. Жапова, Д. А. Райцанова болон бусад. Д.-Н. Д. Доржиев олон

жэл монгол хэлэнүүдэй теори болон хуралсалай методико зааха талаар кандидадай, докторой диссертацинууды хамгаалгын диссертационно соведэй гэшүүн ябаһан.

Тэрээнһээ гадна «Буряд үнэнэй» хүгжэлтэдэ Даша-Нима Доржиевич онсо габьяатай. Үндэһэн «Үнэндөө» үнэн сэхээр ажаллаһан зохёолшодые, журналистнууды олоор хургажа гаргаһан байна. Нэрлэбэл, Цырендулма Дондогой, Ревомир Гармаев, Цыдып Цырендоржиев, Цырен-Дондог Хамаев, Лопсон Тапхаев, Балдан Ябжанов, Георгий Дашабылов, Булад Жанчипов, Бата Цырендылыков, Дондог Бальжинимаев болон бусад олон олон мүн.

Буряд хэлэ бэшэгэй, мүнөөнэй ород хэлэ бэшэгэй талаар гүн гүйсэд мэдэсэтэй эрдэмтэн «Буряд үнэн» газетэдэ «Хуушан монголой хэшээлнүүд» гэхэн гаршагтай рубрикада материалнууды гаргадаг хэн. Ехэ аша тухатай үүсхэл бэлэй. Ёонирходог зон, тэдэнэй тоодо тус мүнүүдэй автор, буряд хэлэнэй багшанар эдэ хэшээлнүүд-толилолгонууды бишихан ном болгожо согсолоод үзэдэг хэн. 2002 ондо Д.-Н. Д. Доржиев «Буряд үнэн-Дүхэриг» сониной «Бурядай түрүү хүнүүд» гэхэн конкурсын «Сагаан үбгэн» гэхэн номинацида ёһоороо лауреат болоһон.

Дүнгүүд. Профессор Доржиевай олон тоото эрдэмтэ бүтээлнүүдынь буряд арадай хэлэ бэшэгэй хүгжэлтын түүхэдэ тон гүнзэгы удха шанартай болоно. Хургуулинуудта, ехэ хургуулида буряд хэлэнэй бэшэгэй дүрим заалгын, хургалгын методикын асуудалнуудта зорюулагдаһан хүдэлмэринүүдынь тэрэнэй ехэ ажалша байлгын, саг үргэлжын эрдэмэй бэдэрэлгэ хэлгын үрэ дүнгүүд болоно. Эрдэмэй ажалһаа гадна оюутадтай зохёохы ажалай талаар, хуушан буряд хэлэ хүгжөөхэ хэрэгтэ горитойхон ажал ябуулһан габьяатай болоно.

Литература

1. Базаржапова-Дашеева Г. Бэээрээ — баатар, сэдхэлээрээ — бурхан, багшамнайл даа // Буряд үнэн. № 21, 2011 оной июниин 2.
2. Доржиев Д.-Н. Д., Дугар-Жабон Д. Д., Тумунова Д. Т. Бурятский язык: синтаксис: учебник для пед. училищ. Улан-Удэ: Бурят. кн. изд-во, 1966. Ч. 2. 1966. 163 с. Текст: непосредственный.
3. Доржиев Д. Д., Дугар-Жабон Д. Д., Лхасаранова Л. З. Бурятский язык: учебник для 7–8-х классов бурятских школ. 4-е изд., перераб. и доп. Улан-Удэ: Бурят. кн. изд-во. 1981. Ч. 3. Синтаксис и пунктуация. 207 с. Текст: непосредственный.
4. Доржиев Д.-Н. Д., Санжимитыпова Р.-Х. Ц. Бурятский язык. Синтаксис: учебник для 8–9 классов бурят. сред. шк. Улан-Удэ: Бурят. кн. изд-во, 1989. 158 с. Текст: непосредственный.
5. Доржиев Д. Д. Старобурятский язык / научные редакторы В. И. Рассадин, Э. Р. Раднаев. Улан-Удэ, 1992. 244 с. Текст: непосредственный.
6. Доржиев Д. Д., Лхасаранова Лх. З. Дидактический материал к учебнику бурятского языка 7 класса. Улан-Удэ: Бурят. кн. изд-во, 1993. 250 с. Текст: непосредственный.
7. Доржиев Д. Д., Лхасаранова Лх. З. Дидактический материал к учебнику бурятского языка 8 класса. Улан-Удэ: Бурят. кн. изд-во, 1994. 260 с. Текст: непосредственный.
8. Доржиев Д. Д. Современный бурятский язык. Синтаксис. Мүнөөнэй буряд хэлэн. Улан-Удэ : Бэлиг, 2002. 159 с. Текст: непосредственный.
9. Доржиев Д. Д. Современный бурятский язык. Морфетика. Мүнөөнэй буряд хэлэн. Улан-Удэ: Бэлиг, 2002. 211 с. Текст: непосредственный.
10. Российское монголоведение: хрестоматия / составитель, вступительная статья Е. К. Шаракшиновой. Иркутск: Изд-во ИГУ, 2012. 322 с. Текст: непосредственный.

11. Шагдаров Л. Д., Доржиев Д.-Н. Д. Буряад хэлэн: багшын дунда хургуулида үзэхэ ном. Улаан-Үдэ: Буряадай номой хэблэл, 1989. 176 х.

2025 оной сентябрийн 24-дэ статья редакцида ороо; 2025 оной октябрийн 3-да зүбшөөл гараа; 2025 оной октябрийн 13-да хэблэлдэ ороо.

Dashi-Nima Dorzhiev — a Talented Scholar, Teacher

Soelma A. Dashieva

Cand. Sci. (Education), A/Prof.

Dorzhi Banzarov Buryat State University

24a Smolina St., 67000 Ulan-Ude, Russia

sojela74a@mail.ru

Abstract. Objective. The article analyzes to the scholarly biography of the Buryat linguist Dashi-Nima Dorzhievich Dorzhiev and his contribution to the development of Buryat linguistics and the methodology of teaching the Buryat language. *Main part.* The article highlights the main stages of the scholar's academic career and presents the areas of his scientific interests, including syntax, morphemics of the Buryat language, and the history of Old Buryat writing. It reveals the significance of D.-N. D. Dorzhiev's works for the national school of Mongolian studies. The article provides material not only on the scholar's scientific but also on his pedagogical activity. His students and colleagues remember him as a creative teacher, an outstanding scholar, a gifted educator, and a person of great integrity and kindness. *Conclusions.* The study concludes that D.-N. D. Dorzhiev's contribution to the development of Buryat linguistics is invaluable. His works have become a solid foundation for contemporary Buryat studies. The entire life and professional activity of Professor Dashi-Nima Dorzhievich Dorzhiev serve as an example of sincere and devoted service to teaching and scientific inquiry.

Keywords: Dashi-Nima Dorzhievich Dorzhiev, the Buryat language, syntax, morphemics of the Buryat language, Old Buryat writing.

For citation

Dashieva S. A. Dashi-Nima Dorzhiev – A Talented Scholar, Teacher. Buryat Language and Literature in School. 2025; 3: 67–71 (In Bur.)

The article was submitted 24.09.2025; approved after reviewing 03.10.2025; accepted for publication 13.10.2025.